

Turbo-dům

Centrem turbo-venkova je dům. A je také jeho hnacím motorem, jímž turbulentně proudí valná část z dále přivážené energie.

Není to ledasjaký dům, ale nabývá často roztodivných tvarů!

Proč všichni chtějí *moderní dům* jako v Německu? A proč pak zase chtějí, aby se zároveň hlásil k místním tradicím a jindy pro změnu plnil jejich tajné disneylandovské sny? Proč vyžadují, aby tady na vsi stál jako *monument* místo nich, když oni sami jsou daleko v cizině (aby na něj vydělali)? Proč tak často velký dům znamená prázdný dům?

Jak uvidíme, turbo-dům není turbulentní jen proto, že vyrůstá z turbulentních časů překotných změn, ale i proto, že se je snaží nějak ustát – vybalancovat. Turbo-dům není (jen) o bydlení, ale má spousty jiné práce.

Protože být domem, jenž je samým centrem změn, není vůbec snadné.

„Takže podívejte se podívat, jak-j jsme-vstoupili-do-21.století!“ – říká Alija z vesnice Torbešů – slovansky mluvících muslimů v horách na západě Makedonie. „Toto je dům na Švýcarský systém!“ – dům na švýcarský způsob, otevírají Alija a jeho otec dveře, aby nás s hrdostí provedli svým životním dílem. Vila je krásná, vzdušná, čistá a její hráškově zelená fasáda svítí do dálky. Ale podobných vil jsou venku na okolních horských svazích stovky.

Alija a jeho otec (který už jeden dům postavil pro dceru a koupil byt pro sebe v nedalekém Gostivaru) jsou klempíři, kteří již tři dekády staví domy ve Švýcarsku a Německu. Léta šetřili, aby jeden takový pak za jedině jaro a léto vztyčili u nich doma na vsi. Z našetřených 120 000 euro, vše dělali sami za pomoci svých žen, pozvali si jen elektrikáře, instalatéra a občas i zednického mistra na nějakou tu radu. Proto Alija tuto cenu, do které nezapočítává vlastní práci, jen nerad uvádí, a na dotazy zvědavců vždy říká raději pro jistotu alespoň dvojnásobek. Protože o domech se mluví, o domech se sní, v domech se soutěží, domy se vychvalují i pomlouvají, domy se závidí...

Sama výstavba domu byla závodem s časem a velkým dramatem. Starý dům o třech místnostech ze sedmdesátých let z nekvalitních materiálů a špatného „komunistického cementu“, v němž bydleli, na jaře strhli, spali v kůlně a museli pracovat bez přestávky půl roku, deset hodin denně, bez jediného dne volna. „Nebylo cesty zpět, protože brzy na podzim tady v horách udeří první mrazíky!“ A pak se nastěhovali a přes zimu dodělávali vnitřek domu, aby hned na jaře mohli zase opět vyrazit vydělávat na poslední dokončovací práce zpátky do Německa.

„Postavit barák-jako-v-Německu!“, slýchávám často od stavitelů podobných vil, jaké se na západobalkánském venkově staly vlastně již dominantní architekturou. A podobně jako ony také Alijův dům na švýcarský způsob na první pohled vypadají, jako by vypadly ze švýcarského či německého katalogu.

„A to všechno je cizina!“ – říká Alijův otec hrdě. A myslí to doslovně: Alija prý podobný dům viděl za svých pracovních pobytů ve Švýcarsku, jeho švagr, který ve Švýcarsku pracuje jako projektant, mu podle svých švýcarských nápadů i Alijových švýcarských instrukcí takový vyprojektoval a kvalita provedených prací vypadá i po těch deseti letech od dokončení také švýcarsky. Nábytek a kuchyňskou linku přivezl Alija ze Švýcarska, mramor na dlažby z Itálie a vybavení domu, povlečení, domácí potřeby, ale i živé kytky v květináčích do obývacího a chryzantémy a hortenzie do zahrady jsou (většinou z Lidlu) z Frankfurtu. Místní kamiony, co vozí zboží z Makedonie na sever do Evropy, se prý často vracívají prázdné, tak si můžete v několika lidech část auta pronajmout, naskládat si tam, cokoli z Evropy potřebujete, a za pár dní vám to rozvezou až přímo před barák.

Švýcarsko je blíže, než by se zdálo.

Dům na švýcarský způsob Mimetismus – dům se hlásí ke svému globálnímu podhoubí

„Styl domů je především kopií domů ve Švýcarsku, protože oni žijí (a pracují) většinou ve Švýcarsku,“ říká o podobných domech a jejich majitelích známý stavební magnát a politik Fijat Canoski, který pochází ze stejného etnika i regionu jako Alija. „Ti (zákazníci), co pracují v Německu, kopírují Němce, ti, co pracují ve Švýcarsku – Švýcary, ti, co v Itálii – Italy a tak dále,“ říká starší bratr pana R., který stojí v čele jejich rodinné stavební firmy v Kosovu. „Styl nových velkých domů sem přivázejí ze Švýcarska, z Německa – z ciziny, ze zahraničí. A když zase dojde nějaký Američan k nám (naopak), zase přiváží styl našich starých tradičních domů do Ameriky: tak to je,“ říká pak sám pan R. a zdůrazňuje fakt, že toky architektonických inspirací po planetě nejsou něčím novým.

Nejde zdaleka jen o toky architektonických inspirací. Již jsme řekli, že domy vyrůstají z remitencí a investic zasílaných těmi, co pracují v cizině – tedy z globálních finančních toků. Za stavebním boomem vilové výstavby v tom či onom regionu pak často stojí určitý, pro daný region typický zdroj příjmů. Lidé totiž odcházejí, hledají si tam práci a rozhodují se pro to či ono zaměstnání, získávají v něm pro ně tak klíčově *know-how* a žijí tam ne sami za sebe, ale v síti svých příbuzných, kamarádů a mentorů z téže vsi či téhož regionu. A tak není divu, že jsou celé vesnice, někdy celé oblasti, kde většina pracuje řekněme třeba na stavbách ve Frankfurtu nebo ve Vídni. Jsou celé kraje cukrářů nebo pekařů, kteří vlastní své provozovny po celé bývalé Jugoslávii i střední Evropě. Jsou komunity, ze kterých pochází hodně majitelů zaručeně italských pizzerií a italských restaurací nebo zmrzlinářů v Německu. A jsou také komunity, odkud pochází kromě pracantů, kteří dělají od rána do noci, také postavy černé a mafiózní ekonomiky, jakým je lépe se vyhnout. (V Albánii je třeba celá vesnice, která donedávna žila a kypěla výstavbou jen z produkce marihuany.)

Domy, o nichž zde mluvíme, stojí v centru – jsou klíčovými aktéry – místního života i modernizačních změn. To kvůli nim – „vydělat si na barák“, jak říkají místní – odchází další a další generace mladých na léta do ciziny. To ony jsou nakonec tahouny místní ekonomiky tak kriticky závislé na přílivu peněz ze zahraničí, v níž jeden z mála fungujících sektorů je nekončící stavební boom – tedy průmysl stavebnictví a těžby stavebních surovin. To jediné ony mohou ubytovat kýženou modernitu všech těch high-tech kuchyní, koupelen, parádních ložnic a garáží, bez nichž by obraz vysněného moderního životního stylu nebyl ani úplný, ani možný. Protože vanu, pračku či kuchyňskou linku si do malé hlíněné chalupy bez vody a kanalizace asi nepostavíte. Díky těmto technologiím, jakož i jiným architektonickým vymoženostem modernity, tak nejenže člověk vytváří své moderní domy, ale i moderní dům vytváří svého člověka – *moderní subjekt*.

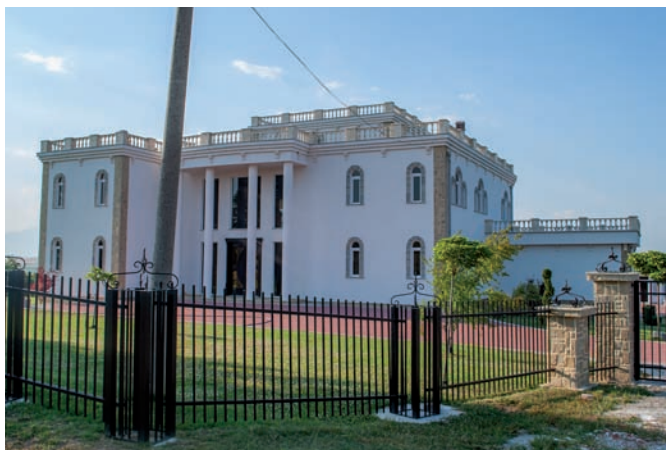
Domy jsou motorem změn, kolem domů se všechno točí. Domy jsou – přestože *ne-lidským* (*non-human*), nicméně – klíčovým *aktérem*, vytvářejícím kolem sebe neuvěřitelně komplexní síť vazeb, vztahů a interakcí. Širokou škálu, širokou *asambláž* (nazíráno košatým pohledem *assamblage theory*),⁶⁵ tvořenou zdaleka nejen globálními finančními toky remitencí, ale i toky architektonických a stavebních forem a inspirací. Ale třeba i tužeb, snů a aspirací.

Místní lidé dobře tuší, že dům není jen něco, co začíná dole podezdívkou a končí nahoře střechou, ale co ve svých vztazích sahá daleko za horizont. Že je jen vrškem ledovce často neviditelných, přímo dálkových globálních toků, vazeb a vztahů. A tak není divu, že se to ve stavbě některých z nich prostě projeví. Přičemž podstatná je zde tato logika: z podhoubí neviditelných (a někdy dokonce utajených) globálních toků vyrůstají zjevné – přímo ostentativní – domy, které se k tokům svých remitencí často přímo samy hlásí.

A tak by dům ze švýcarských peněz měl vypadat trochu švýcarsky, z řeckých řecky a německých německy. Nebo (i to je časté) se to o něm alespoň tak říká. Když v Makedonii navštívím dům postavený z pěstování a exportu jablek – především karmínové odrůdy Red delicious – vítá mě karmínově pruhovaná víla, ve štítě s velkou plastikou karmínového jablka. „*Díky jablkům jsme to postavili – tak otec rozhodl, že dáme nahoru jablko. Když někdo vyhrál poker – táhl dvě esa a postavil barák – tak tam dá dvě esa; my pěstujeme jablka – tak tam máme jablko!*“ říká syn majitele domu. K přivítání návštěvy se i se sestrou oblékli do karmínově pruhovaných šatů a ve vstupní hale voní jablečný bytový parfém...

Toto pochopení domu jako pokračování – přímo vyvrcholení – globálních ekonomických a kulturních toků, z nichž vyrůstá, není v dnešním čase globalizace ničím zas až tak neobvyklým. S tímto fenoménem se na svých cestách za domy rurálních zbohatlíků setkávám nejen na Balkáně: V mexickém Chiapasu jsem viděl z remitencí tamních indiánských migrantů pracujících v USA, zvláště v Kalifornii, vyrůstat tzv. *casas californianas* či *casas tipo California* – kalifornské domy, aneb domy kalifornského typu, napodobující víly amerických suburbií. Nejen stylem, ale i typickým americkým rybinovým překryvem vodorovných latěk na fasádě, jež jsou však zde poněkud paradoxně vyvedeny z betonu! V guatemalské Sierra de los Cuchumatanes se domy mayských indiánů *Čuj* hlásí k – jak se zde říká – „americkým penězům“, z nichž jsou postaveny, velkými barevnými malbami amerických vlajek na fasádě, či alespoň opravdovými vlajkami vlajčícími na stožáru na dvoře. Podobně výstavné paláce Romů – Kalderašů v Rumunsku, kteří dávají své úspory získané na cestách po EU dohromady hezky euro k euru, mají na stropěch uvnitř obrovská svítidla ve tvaru eura. Můj kamarád z indonéského ostrůvku u Bali, jehož živobytí je založeno na potápěčském byznysu a k němuž se na vyhlášené místo přijíždějí lidé potápět s mantami, začal stavět dům ve tvaru rejnoka – manty. A vím o rodinách libanonských majitelů hotelů a restaurací, jejichž byznys je spojen s neustálým létáním mezi libanonským venkovem, západní Afrikou či Austrálií, a jako kdyby se chtěly veřejně přihlásit k tomu neukotvenému životu uprostřed pohybu a přelétání, postavily si domy ve tvaru letadla.

V této knize nás tak bude bavit pohlížet na domy (celé stavební boomy, jež ve svých trsech vytvářejí) jako na barevné plodnice lesních hub vyrůstající hluboko z podhoubí světa globální ekonomiky.

Epocha, o níž mluvíme, je érou velkého hledání identit. Takže stylů domů je bezpočet a inspirací ještě více. To, co se však stále opakuje, je na jedné straně skutečnost, že některé domy se hlásí ke globálním tokům svých peněz a svým kulturním vzorům (na stránce vlevo). A jiné se zase při hledání inspirace obracejí spíše k vlastní lokální tradici a historii (vpravo).

Řádek vlevo nahoře: dva domy v Severní Makedonii postavené „na švýcarský způsob“. Uprostřed: dva domy ve východní Albánii rostoucí z peněz a inspirací přivezených z Řecka. Dole: vila v Kosovu ve stylu Bílého domu a dům inspirovaný současnou tureckou architekturou. (Foto Radan Haluzík)

Nahoře: „dům jako hrad“ v Severní Makedonii a dva „domy jako zámky“ v Makedonii a Albánii. Řádek uprostřed: domy v Kosovu a Makedonii, hlásící se k osmanským historickým tradicím místní architektury. Dole: dva domy v Makedonii a dům v Kosovu, jejichž gravitace k orientální minulosti se omezuje především na kouzlo ornamentu na fasádě. (Foto Radan Haluzík a Prokop Ištvanéek)

Architektura protikladů „Zpět ke kořenům“

Tolik moderních domů! Celý stavební boom „domů na švýcarský způsob“ a „vůl jako v Americe“... Ale podívejme se blíže, ono to není tak jednoznačné. Některé z nich se místo k Západu a modernitě spíše zároveň nějak chtějí vracet zpět. K tradici, k historií, k národním kořenům! Není jich rozhodně většina, ale o to jsou viditelnější a o to více ten hromadný mentální úprk na předměstí globálních velkoměst činí ambivalentnějším. Abychom jejich politické schizma pochopili, musíme se ohlédnout do časů rozpadající se Jugoslávie konce osmdesátých a počátku devadesátých let.

Soumrak proklamované federace bratrských národů, soumrak jugoslávského státního socialismu, ekonomická, politická a hlavně ideologická krize... Po jugoslávských silnicích jezdí auta západních značek, mladí chodí v džínách a tričkách s anglickými nápisy, všechno se počítá ne v jugoslávských dinárech, ale v německých markách, v rádiích běží angloamerická popmusic a v kinech a televizi jeden hollywoodský film za druhým. Objevují se první počítače a faxy a tí, co na to mají, staví domy „jako na Západě“. A díky těm, kteří odešli pracovat do zahraničí, tento proces dosáhne až do nejzapadlejších venkovských oblastí.

Je jasné, že jugoslávský komunismus svůj velký revoluční boj, jenž si vytyčil, prohrál a země vzhlíží k liberální demokracii a tržnímu kapitalismu. Tato situace totální porážky vypadá na první pohled možná jako triumf Západu, definitivní konečné vítězství říše demokracie a svobody, Fukuyamův „*The End of History*“;⁶⁶ protože po tak kolosálním politickém, ekonomickém a v neposlední řadě i kulturním vítězství přece (navždy) není už co řešit. Je to možná na první pohled paradoxní, ale, jak dnes už víme, opak je pravdou. Zároveň s masovým vzhlížením k Západu a nové globální modernitě je tu ještě jedna – zdánlivě protichůdná – rovina.

Ve své knize *Proč jdou chlapi do války: emoce a estetika u počátku etnických konfliktů* ukazují, že když se společná velká universalistická narativita Jugoslávie o světlých zítřcích pro všechny (lidí, třídy, federální národy) v novém postmoderním klimatu rozpadla, dala prostor jednotlivým partikulárním národním příběhům.⁶⁷ Například představě, že každý národ má jít hezky svou cestou, za svými cíli a svým vlastním osudem! Že každý národ má prý nezadatelné právo na svou vlastní historii, vlastní budoucnost a hlavně svůj vlastní (národní) stát. (Nejlépe v původních „historických hranicích“ své reálné, historicky sporné i zcela imaginární minulosti.) Ukazují, jak se mobilizující představa, že se „musíme probudit“, abychom se „obrodili“ a vrátili „zpět ke kořenům!“, stává centrální metaforou doby.⁶⁸ Jak svou redefinicí zažívá národní (etnická) identita a s ní i (to správné národní) náboženství. Jak mediální i kulturní prostor zahltila velká vyprávění o starých královstvích a panovnících minulosti, ustavujících velkých historických vítězstvích i neméně ustavujících prohrách. Jak v těchto romantických vyprávěních vystupuje náš *lid*, naše *tradice* a naši historičtí *hrdinové* s puškou v ruce. I to, jak se jugoslávská federace na počátku devadesátých let rozpadla na jednotlivé národní státy a tí, co v nich nejsou oním ustavujícím národem, mají prý smůlu. Jak to logicky vyvolává konflikty. A jak konflikty přerůstají ve války.